

Јован Ј. АЛЕКСИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју

О ПОИМАЊУ ПОЈМОВА ЧИЊЕНИЦА, ПРОМЕНА И КОНСТАНТА У ТЕОРИЈСКОМ ПРОМИШЉАЊУ ИСТОРИЈЕ**

Айсџиракџи: У раду се на основу релевантне литературе из домена научне методологије, филозофије и теорије историје говори о спознавању суштине, значењу и интерпретацији појмова *чињеница*, *промена* и *константи*. Шта је чињеница и када она постаје историјска? У чему је важност и смисао разумевања промене у историји? Шта је у историји константно, а шта се мења? Одговоре на наведена питања покушали смо понудити кроз сажету историографску анализу ове проблематике.

Кључне речи: чињеница, промена, константа, теорија историје, историјска методологија.

Иако је општепознато да се историја најједноставније може дефинисати као наука која изучава прошлост људског друштва,¹ чувени британски историчар, новинар и дипломата Едвард Халет Кар (1892–1982) написао је читаву књигу покушавајући да објасни – шта је то историја (Кар 2001). Слично су покушавали и многи други мислећи људи вековима уназад. Цицерон је говорио да је историја „живот сећања” и „учитељица живота”, а Ана Комнина сматрала је „бедемом” против „бујице времена” (Berk 1999: 83). Ликовне представе из Алтамире и пећине Ласко

* ORCID 0000-0002-0454-3817, jovan.aleksic@pr.ac.rs

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-34/2026-03/200184).

1 Вреди нагласити да је досад осмишљено на десетине различитих научних дефиниција историје. Марк Блок сматрао је да је историја, једноставно, „наука о људима у времену” (1970: 347); Лисјен Февр – да је то „наука о вечном мењању људских друштава, о њиховом вечитом и нужном прилагођавању новим условима материјалног, политичког, моралног, верског, интелектуалног живота” (2004: 52); Фернан Бродел – да је историја „дијалектичко проучавање трајања” (1992: 165); Мирјана Грос – да је то „посебан облик спознаје свијета помоћу знанствене реконструкције повијесних појава” (1980: 23); Здравко Делетић – да је „историја наука која [...] открива узроке историјских догађаја, појава и процеса у разним областима људске делатности, објашњава њихов ток и суштину, указује на повезаност и последице историјских збивања” (2006: 3). Настојавши да све те разне дефиниције некако сажме, обједини и уједно прикаже бескрајну ширину историјског континуума, словеначки историчар Ото Лутхар је лаконски записао: „Историја је све (!)” (2014: 23, 25).

потврђују да су људи и пре осмишљавања писма желели да оставе свој траг будућим генерацијама као својеврсно сведочанство времена у којем су битисали. Све то нам казује да је интересовање људи за историју старо колико и људско друштво, тј. да у човеку као разумном бићу постоји природна, усудићемо се рећи, метафизичка потреба за знањем о прошлим временима. Зато се понекад за историју констатује да је то непрекидан и никада довршен разговор између прошлости и садашњости, тј. да је и сама прошлост – минута стварност.

Историја је одвајкада узбуђивала духове. Као социјална бића, људи су се од искона око прошлости расправљали: волели је, мрзели, преиспитивали, кудили, славили. Одувек су је тумачили према својим потребама. И одувек у њу сумњали. Неретко се и данас, у ери вештачке интелигенције и других чуда савременог света, поставља питање „чему уопште историја”. Доиста, од антике до наших дана историја се суочавала са искушењима која су се тицала смисла њене егзистенције и путева њених долазака до сазнања. Ваља напоменути да се историја током највећег дела свог постојања углавном више доживљавала као нека врста метанарације о људима и догађајима у прохујалим временима, него као „права наука”. Може се приметити да је тек од доба просветитељства историја дефинитивно одвојена од књижевности и да је са развојем своје посебне методологије постала специфично поље научног стваралаштва.²

Главни задатак историјске науке јесте проналажење адекватног одговора на питања „када се, како и зашто нешто догодило” и „ко је у томе учествовао”.³ Неопходан услов за успешан рад на том захтевном послу јесте поштовање начела *sine ira et studio*⁴ и утврђивање чињеница – онога што се *сйварно* десило. То је оно о чему је остао траг у историјским изворима које истраживачи могу да користе како би реконструисали прошлост у садашњем времену. Да би се та „операција” успешно извела, истраживачи морају унапред одбацити све евентуалне предрасуде и посредницима минуле стварности приступити „хладне главе” и отвореног духа (Еванс 2007: 89).

Сам појам *чињеница* може се конкретно дефинисати као „мисаоно чулном делатношћу утврђено објективно-реално постојање извесне ствари, појаве, процеса, дешавања, особине или односа” (Делетић 2019: 436). То је „податак, појава, процес, догађај, својство, однос за који је научно утврђено да објективно и реално постоји” (Делетић 2019: 436). „Чињеница је и синтетички исказ којим се тврди неко стање ствари, постојање објекта, личности, догађаја, својстава, односа”, а значење чињеници даје „аутор који исту користи у неком контексту при чему може лоше

2 Више о развоју историје као науке видети у: Брајзах 2009.

3 Ваља напоменути да су последњих деценија 20. века одређени интелектуални кругови почели радикално оспоравати смисао овог задатка. Истакнути представници постмодернизма, постструктурализма и деконструктивизма, сваки на свој начин, негирали су не само могућност објективног историјског сазнања већ су доводили у питање разлоге постојања историје као посебне науке (више о томе видети у: Столић, Миленовић 2005: 347–376; Антоловић 2008: 177–197; Словић 2018; Словић 2019: 199–206; Словић 2021: 183–189).

4 „Без мржње и наклоности (пристрасности)”. Реч је о максими коју је пре скоро две хиљаде година изрекао Публије Корнелије Тацит, један од најзначајнијих историчара античког света (прим. аут).

да разуме чињеницу, али и да исту намерно необјективно искористи” (Делетић 2019: 436). Описати и објаснити (претходно разумети) чињеницу значи утврдити њен настанак, установити садржај (шта значи као податак или став) и њено деловање (везе са другим чињеницама, утицај који трпи или врши, трајање, последице које изазива – Делетић 2019: 97). Чињеница „означава оне ствари које постоје у простору и времену, заједно с њиховим међусобним релацијама на основу којих је један став истинит. Чињенице у том смислу нису ни истините ни лажне, оне једноставно јесу...” (Koen, Najgel 1965: 237–238).

Историјска чињеница је саставни део сваког историјског процеса. Она је предмет историјског истраживања, објективно постоји, независно од субјекта сазнања, обухвата и опште и посебно, и конкретно и апстрактно. Чињеница има важност за историјску науку и њене посленике само ако је део целине, тј. ако је повезана са другим чињеницама. У историјске чињенице спадају само они подаци који због свог објективног значаја за историју могу постати предмет истраживања историјске науке (Петрановић 1994: 41, 43).

Строго методолошки посматрано, утврдити чињеницу значи доказати да нешто што је означено бројем, појмом (догађај, појава, процес, институција, појединац) или ставом јесте, да постоји, у случају историје, да је *било* – тј. постојало (Делетић 2019: 96). Наравно, утврдити чињеницу и објаснити и интерпретирати чињеницу није иста ствар. Да би чињеница добила значење, онај ко је утврди – мора да се определи према њој, да исказе неки вредносни став. Управо од вредновања и исказивања неког мишљења према чињеници зависи какав се смисао или важност даје томе што она као таква постоји (Делетић 2019: 96).

Лисјен Февр, један од оснивача чувене француске *Школе Анала*,⁵ каже да историчарима „никакво Провиђење не испоручује чињенице”, већ да их „у живот призива сам историчар” (Февр 2004: 39). Он је сматрао да су чињенице напосто – апстракције, „и да човек, да би их одредио, треба да посегне за најразличитијим, а каткад и најпротивречнијим сведочанствима – међу којима он неизбежно прави избор” (Февр 2004: 39). Овакав начин резоновања одбацује једно од базичних начела историографије – да су историјске чињенице објективно дате и да историчар нема право да међу њима прави селекцију. Али, одабир је, каже Февр, већ направила сама историја тако што је уништила највећи део остатака прошлости, па је већ због тога „објективна” историја сведена на танушњи избор остатака који нам о њој могу сведочити. Велика збирка појмова и података који нам се представљају као нешто подразумевајуће, такође представља једну историју – историју еволуције (са)знања и критичке свести истраживача.

5 Мисли се на историографски правац који је произашао из делатности часописа *Анали за економску и социјалну историју* (*Annales d'histoire économique et sociale*). Његови утемељивачи били су француски историчари Марк Блок и Лисјен Февр, који су крајем двадесетих и почетком тридесетих година 20. столећа у историјску науку увели концепт тзв. „тоталне историје”. Он је подразумевао изучавање прошлости људског друштва у „тоталитету”, са свим његовим аспектима, уз коришћење метода и резултата других (посебно друштвених) наука. Велики утицај на покретање и развој ове историографске школе имали су филозоф Анри Бер, историчар Анри Пирен и социолог Емил Диркем. Њен најчувенији „ученик” и поборник био је Фернан Бродел (више о *Школи Анала* видети у: Берк, 2011; Миленковић, 2004; Stoianovich 1976; Митровић 1992: 259–285).

Видимо да прича о чињеницама није тако једноставна каквом се на први поглед чини. У којим случајевима једна чињеница постаје историјска? И од каквог је она значаја за историју и њене посленике? Многи научници су још давно говорили да је тачност код утврђивања чињеница обавеза, а не врлина. Историчари по питању тачности морају поступати по принципу селекције, без обзира на то што се некада говорило да чињенице говоре саме за себе. Иако наведени став на први поглед делује исправно, он ипак не стоји на чврстом тлу. Јер, чињенице почињу да комуницирају једино онда када се историчар на њих позове: он је тај који одлучује са којим чињеницама ће нас упознати, по којем редоследу и у којем контексту (Kar 2001: 13).

Историчар због природе свог посла утврђује и даје значај одређеним догађајима који су битно мењали свет и људско друштво. Чињеница је да је речницу Рубикон у последња три миленијума прешло ко зна колико милиона људи; подједнака чињеница наведеној је да је Гај Јулије Цезар са својом легијом 49. године п. н. е. такође прешао ову реку, прекршио закон римског сената и практично започео грађански рат, уз чувену реченицу *Alea iacta est* („Коцка је бачена” – Kar 2001: 12). Две су, дакле, чињенице, везане за исти појам и исти простор, али само ова друга има карактер историјске, јер су историчари тако одлучили, због њеног објективног значаја за људску повесницу. Посао историчара везан је за питање одабира. Едвард Халет Кар сматра да веровање у „неко тврдо језгро историјских чињеница које постоје објективно и независно од интерпретације историчара представља ординарну заблуду, али је такву заблуду веома тешко искоренити” (Kar 2001: 13).

Историја се, у светлу наведених размишљања, може посматрати као специфични скуп чињеница које историчар открива, прикупља, повезује, објашњава, интерпретира, реконструишући минулу стварност. Наведени процес гносеолошки се може тумачити као нека врста мисаоне конструкције, осликавање прошлости у свести историчара. Да би се направила дистинкција између чињенице о неком догађају, личности или феномену од њене реконструкције путем историјског метода, историчари су у науку увели појам историографске чињенице. Историјска и историографска чињеница се нужно не морају поклапати, али се узима да је „историографска чињеница мање-више приближан одраз чињенице третиране као објективан предмет сазнавања”, јер, реконструкција чињеница „захтева склад са чињеницама који се јавља као критеријум истинитости изведене реконструкције” (Петрановић 1994: 41, 42).

Свака чињеница је, посматрана сама за себе, несхватљива. Да би стекла неко значење, потребно је да се укључи у сплет других чињеница, у односу на које ће добити смисао: то је функција историјске приповести. Место Ватерло, у широј околини Брисела, само по себи није богзна како значајно, али кад се доведе у везу са последњом Наполеоновом великом битком, након које је уследила његова пропаст, оно добија на светском историјском значају. Иста је ствар и са другим сличним локалитетима. То значи да нека чињеница или догађај добијају значење на основу свога положаја на оси времена. Зато се за историју може рећи да је реконструкција искуства које је доживљено на оси приповести реконструкција

која је неодојива од минимума концептуализације, која је скривена у временској сврховитости која структурира целу приповест као њен смисао (Фире 1994: 97–98).

У реконструкцији прошлости може се оперисати простим, односно парцијалним, и сложеним чињеницама (чињеницама као историјским процесима). Читава низ историјских појава не може се објаснити појединачним, саморазумљивим чињеницама, јер је реч о комплексним структурама, које захтевају посебан научни приступ. Сложене чињенице налажу да се посматрају у корелацији са другим, тј. упоредно са аналогним појавама (на пример, револуције у Европи 1848–1849. године). Каквим год чињеницама оперисао, историчар их ипак „конструира“ и „оживљава“ кроз свој рад. Разуме се да реконструкције чињеница различити историчари спроводе на различите начине, пре свега због тога што се међусобно сами разликују (по карактеру, искуству, мотивима, знању). На који год начин тај посао обављали, историчари кроз своје приповедање не врше само откривање, описивање и објашњавање прошлости, него је на изврстан начин и сами „креирају“ (Петрановић 1994: 42, 43). Наравно, у том процесу битно је очувати идеал трагања за научном истином. То подразумева исказ заснован на „стварности историјске појаве која је испитивана“; вредносни исказ који не сме бити произвољан нити једностран (Петрановић 1994: 40).

Историјска чињеница је нешто што се догодило у историји и што као такво може да се потврди захваљујући траговима које је историја оставила за собом. За њену стварност није важно да ли је историчар извео чин потврђивања или не, она постоји независно од историчара (Еванс 2007: 90). Али, када историчари дођу до њих, почну да их интерпретирају и о њима теоретски промишљају, тада се чињенице претварају у доказе (тј. постају основа за утемељење или поткрепљивање неке тврдње или неког наратива). Чињенице, дакле, појмовно претходе интерпретацији, а интерпретација претходи доказу (Еванс 2007: 91). Без поузданог, проверљивог доказа – нема науке.

ПРОМЕНА – КОНСТАНТА ИСТОРИЈЕ

Појмови промене и константе на први поглед делују као антоними, с обзиром на то да промена означава мењање нечега, док константа значи супротно – нешто што је непроменљиво. У контексту историје, међутим, ове речи, помало парадоксално, делују комплементарно. Јер, једна од ретких константи у бескрајном историјском континууму јесте управо – промена. С тим у вези, изузетно је важно објаснити у чему је њен значај.

Још је чувени старогрчки филозоф, Хераклит из Ефеса, говорио да „све тече“ и да се „не може ући два пута у исту реку“. Дакле – све је подложно променама. Просредовање између прошлог и актуелног историјског времена, као и оријентација историчара према будућности, један је од неопходних услова да би се збир дешавања у прошлости могао назвати историјом. То су сви они искуствени садржаји људске прошлости које историчари треба истраживачки да обраде и историографски реконструирају („оживе“) у садашњости (Дилмен 2010: 22).

Сама свест човека о историји јесте заправо свест о промени. Према речима теоретичарке историје Агнес Хелер, не суочава се само *дејаше једном са сад и овде*, већ се „и *јуче* и *ипрекјуче* суочавају са *данас*” (Heler 1984: 33). Из тога је произашло и чувено егзистенцијално питање историчности – шта смо, одакле смо дошли, куда идемо. Појам *сада* повезује прошло и будуће у трајање, а трајању је садржај постојање човека и друштва у којем битише (Mitrović 1984: 11). Кад човек мисли о себи у свакодневном животу, он у много чему мисли на сличан начин као што мисли о историји, пре свега зато што је његов свет сам по себи историчан, има своје порекло и генезу. Чак је и „*наскање*” о свакодневним дешавањима нека врста приповедања о стварима које повезују прошло и садашње време. Међутим, човеково мишљење о историји не представља овај банални пример, већ оно које проистиче из његове тежње да сазна историју (Mitrović 1984: 9).

Улога историчара као својеврсног „посредника” и тумача између прошлости и садашњости може бити изражена у домену садржаја, облика и функција историјског сазнања. Када је у питању садржај, говоримо о категоризацији унутрашњих веза између прошлих и садашњих времена, о општим, логичним смисаоним критеријумима који детерминишу квалификације историјских искустава и њихов континуитет. То најезгровитије објашњавају појмови као што су *еволуција*, *процес* или *законитосћ* (Дилмен 2010: 22). Апропо уобличавања историјских садржаја и њиховог довођења у контекст искуствене временске повезаности, оно је, пре свега, везано за *нарацију*,⁶ односно наративни исказ. Немачки теоретичар историје Јерн Ризен каже да историчари својим спознајама, реториком, комуникационим вештинама, квалитетом форми, тематизовањем односа према заинтересованим читаоцима, омеђавају простор у којем се историографија уобличава (Дилмен 2010: 23).

Што се тиче функције историјског сазнања, она је свакако вишеструка. На основу искуства из прошлих времена које повезују са својом садашњошћу (али и будућношћу), људи граде слику о себи која се тиче валоризације њиховог живота у процесу промена њиховог света и њих самих. Споменуте слике о сопственом постојању у метафизичком протоку времена нераскидиви су сегмент њиховог самоопредељења. Уз помоћ представе о себи у прошлости, људи покушавају да разумеју ко су, одакле потичу, куда су кренули, којој групи, народу, друштву или држави припадају. Познавање историје један је од предуслова за изградњу различитих идентитета – од личних до националних (Дилмен 2010: 23–24).

Из наведених разлога норвешки историчар Кнут Ђелстали тврди да „историја даје увид у то шта је стабилно а шта се мења”, „пружа личну повезаност” са прошлошћу, али и да „живи и у садашњости” (2004: 19–23). „Осећајући задовољство у сусрету са историјом”, кроз разноврсну „понуду доживљаја”, историчари желе да сазнају порекло садашњице (Ђелстали 2004: 22–23). Зато су историчари, усудићемо се рећи, помало необична друштвена бића. Истовремено проучавају историју, стварају историју и њен су производ.

6 Појам „нарација” потиче из латинског језика (*лат.* „*narration*” – приповедање) и означава казивање догађаја према хронолошком принципу (од најстаријег ка најскоријем – прим. аут).

Наравно, у историји несумњиво постоје континуитети који се не могу занемаривати. Фернан Бродел, један од најзначајнијих и најутицајнијих историчара 20. века, остао је упамћен по својој авангардној интерпретацији феномена времена. Бродел је период који се мери данима, месецима и годинама називао „временом кратког трајања” или „индивидуалним временом”. Сматрао је да испод њега тече још једно време, „доба средњег трајања”, које се мери деценијама, у чијим оквирима се најбоље могу разумети дубинска, економска и друштвена кретања. Том „средњем ритму” времена, или „друштвеном времену”, посветио је други том свог волуминозног дела *Медијеран и медијерански свей у доба Филија II*. На крају је стигао до готово непомичних хронолошких структура, „дугог трајања” (*longue durée*), времена најспоријег ритма, географских, климатских кретања, која се мере столећима, па и миленијумима (Ковић 2015: 120). Бродел је заступао став да сагледавање историјских појава из перспективе само једног од ова три времена не пружа задовољавајуће сазнање; уместо тога, потребно је у сваком феномену препознати утицаје времена кратког, средњег и дугог трајања. Права Броделова „научна страст” било је „дуго трајање”. Тврдио је да ни појединачни догађаји не могу да се разумеју без познавања „оних великих подводних токова, често притајених, чији се смисао открива само ако се обухвате широки периоди времена” (Ковић 2015: 120).

Научници који теоријски промишљају о историји сматрали су да се облици садашњости и историчности могу обухватити терминима *баш сад*, *сад* и *бићи сад*. Први израз односи се на прошлост и будућност у њиховом уобичајеном смислу; други се односи на „прохујала времена” и „времена која ће доћи”; трећи се односи на почетак и крај (Heler 1984: 69). *Баш сад* означава акцију. Свака радња са *баш сад* својством постаће прошлост: оне морају проћи. Са становишта сваке *баш сад* радње следећа радња са својством *баш сад* јесте будућност. Свака *баш сад* радња има будућност. То је ритам историчности (Heler 1984: 69).

Сад је нека врста метафизичке међе, демаркациона линија између оног што се већ десило и оног што није, између објекта сећања и објекта као циља, између оног што је познато и оног што је непознато. *Сад* није предмет сећања, нити је циљ акције. У исто време се сећамо прошлости, док постављамо циљеве из перспективе свог садашњег датог сад. Полазећи од нечег што већ постоји баш сад, одлазимо некуд, али превазилазимо оно што је сад (Heler 1984: 70).

Бићи сад настаје кад се *сад* убади у контекст стварности, кад се смести у време између почетка и краја – детињство, младост, зрелост, старост. Наша садашњост је увек *бићи сад*. Ни прошлост ни будућност *бићи сад* не могу се променити и обе су познате (Heler 1984: 72).

Агнес Хелер каже да свако *баш сад*, *сад* и *бићи сад* у ствари јесте *бићи заједно*, тј. *Заједништво* (1984: 75). Она сматра да смо „заједно са мртвима утолико што причамо њихове приче, а заједно смо са нерођенима утолико што живе у нама као обећање или вера” (1984: 75). Да би *Заједништво* било *Заједништво*, оно се мора састојати од оних који живе – живе за или против једни других; „Инке и Енглези из 1312. године живели су ’истовремено’, али нису били савременици. нису чак били ни свесни постојања једни других. Нису делили *Заједништво*” (Heler 1984: 75). Једном речју *Заједништво* је савременост (Heler 1984: 75).

Свет је у сталном кретању. Промена је константно и стварно стање света, док су континуитет и стабилност привремено успешни покушаји супротстављања промени. Чувени енглески романописац, есејиста и новинар, Џорџ Орвел, сваку промену доба упоређивао је са откуцавањем времена на сату (Blek, Makrejd 2007: 31). Историчар не поседује никакав временлов, али путем својих истраживања може покушати да објасни и разуме различите епохе у складу са њиховим духом времена. Кнут Телстали каже да „питања које историчар поставља морају бити савремена, али одговори морају почивати у прошлости” (Ćelstali 2004: 28). Историја се бави људима, њиховим проживљеним животима и животима њихових предака, њиховом свешћу, навикама, вредностима, понашањима, сукобима и међусобним везама. Она изучава друштво у минулим добима и инсистира на смештању сваког догађаја у одређени социјални контекст. Њен предмет истраживања јесте људска делатност у прошлости, у најширем могућем смислу. Њени посленици улажу напоре да на основу „вести из прошлости” понуде резултате који су важни за људе и друштво какви су данас. Разумевање чињеница, духа времена, промена и континуитета, сличности и разлика, представља најтеже оствариву равнотежу, али она је од круцијалног значаја за наше поимање природе историје и динамике општег друштвеног развоја (Blek, Makrejd 2007: 31–32).

Људи, време, простор, догађаји, континуитети и промене заједно плету бесконачну нит историје. Минула стварност и садашњост извиру једна из друге. Узајамно су повезане. Има ли смисла посматрати их потпуно одвојено, као да су два света? Можда најбољи одговор на то питање пружа Иво Андрић:

Само неук и неразумни људи могу да сматрају да је прошлост мртва и непрелазним зидом заувек одвојена од садашњице. Истина је, напротив, да је све оно што је човек некад мислио и осећао и радио нераскидљиво уткано у ово што ми данас мислимо, осећамо и радимо. Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, значи служити садашњости (Andrić 1960: 7).

ЛИТЕРАТУРА

- Andrić 1960: Ivo Andrić. „Kad je reč o arhivima”. *Arhivski almanah: časopis Društva arhivista NR Srbije i državnih arhiva Srbije*, br. 2–3, 7.
- Антоловић 2008: Михаел Антоловић. „Постмодернизам и/или историографија?”. *Токови историје*, бр. 3–4, 177–197.
- Berk 1999: Piter Berk. „Istorija kao društveno pamćenje”. Preveo Željko Vučen. *Reč: časopis za književnost i kulturu*, br. 56 (2), 83–92.
- Берк 2011: Питер Берк. *Француска историјска револуција: Школа Анала 1929–1989*. Сремски Карловци: Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Blek, Makrejd 2007: Džeremi Blek, Donald M. Makrejd. *Izučavanje istorije*. Beograd: Clio.
- Blok 1970: Mark Blok. „Obrana istorije ili zanat istoričara”. *Treći program*, proleće 1970, 332–460.
- Брајзах 2009: Ернст Брајзах. *Историографија: савремени век, средњи век, ново доба*. Београд: Clio.
- Бродел 1992: Фернан Бродел. *Сјени о историји*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Gross 1980: Mirjana Gross. *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb: SNL.
- Делетић 2006: Здравко Делетић. *Наука о историји*. Ниш: Центар за балканске студије.
- Делетић 2019: Здравко М. Делетић. *Занат историјара: Методологија историописанја*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; Краљево: Историјски архив.

- Дилмен 2010: Рихард ван Дилмен (прир.). *Историја: лексикон појмова*. Београд: Слио.
- Еванс 2007: Ричард Џ. Еванс. *У одбрану историје*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Кар 2011: Edvard Halet Kar. *Šta je istorija?* Čačak: Gradac; Beograd: B. Kukić.
- Ковић 2015: Милош Ковић. „Време и историја”. *Радови Филозофског факултета* (Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет – Пале), бр, 17, 111–123.
- Koen, Neigel 1965: Moris Koen, Ernest Neigel. *Uvod u logiku i naučni metod*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Luthar 2014: Oto Luthar. *Majstori i muza – Šta je istorija i zašto ... ?* Beograd: Evoluta.
- Миленковић 2004: Павле Миленковић. *Школа Анала. Огледи о социолошкој историографији*. Нови Сад: Stylos.
- Митровић 1992: Андреј Митровић. „Мислити теоријски у историографији?” *Историјски часопис*, 39, 259–285.
- Петрановић 1994: Бранко Петрановић. *Историјар и савремена епоха*. Београд: Новинско-издавачка установа „Војска”.
- Словић 2018: Срђан Словић. *Постмодернизам у друштвеним наукама и међународним односима*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Словић 2019: Срђан Словић. „Фукоов концепт односа између знања и моћи”. *Башићина*, св. 47, 199–206.
- Словић 2021: Срђан Словић. „Волтер и Дерида – на путу ка постмодернизму”. *Башићина*, св. 55, 183–189.
- Stoianovich 1976: Traian Stoianovich. *French Historical Method. The Annales Paradigm*. New York Ithaca: Cornell University Press.
- Столић, Миленовић 2005: Ана Столић, Ненад Миленовић. „Порицање и одбрана историје: постмодернизам, постструктурализам и историјска наука”. *Историјски часопис*, књ. II, 347–376.
- Ћелстали 2004: Knut Ćelstali. *Prošlost nije više što je nekad bila: uvod u historiografiju*. Beograd: Geopoetika.
- Февр 2004: Лисјен Февр. *Борба за историју*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Фире 1994: Франсоа Фире. *Радионица историје*. Сремски Карловци: Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Heler 1984: Agnes Heler. *Teorija istorije*. Beograd: Rad.

Jovan J. ALEKSIC

ON THE UNDERSTANDING OF THE CONCEPTS OF FACT, CHANGE, AND CONSTANT IN THE THEORETICAL REFLECTION ON HISTORY

SUMMARY

The main task of historical scholarship is to find an adequate answer to the questions “when, how, and why something happened” and “who participated in it.” A necessary condition for successfully carrying out this demanding task is adherence to the principle *sine ira et studio* and the establishment of facts – that which actually occurred. A fact is a piece of data, a phenomenon, a process, an event, a characteristic, or a relationship that has been scientifically established as objectively and truly existing. It is the subject of historical research, it exists objectively, independently of the knowing subject, and encompasses both the general and the particular, the concrete and the abstract. A fact has significance for historical scholarship and its practitioners only if it is part of a whole, that is, if it is connected with other facts. In light of these considerations, history may be viewed as a specific set of facts that the historian discovers, collects, connects, explains, and interprets, reconstructing the past. One of the rare constants in the endless flow of history is precisely – change. Human awareness of history itself is awareness of change. Change is the permanent and real condition of the world,

while continuity and stability are temporarily successful attempts to resist change. People, time, space, events, continuities, and changes together weave the endless thread of history. Understanding facts, the spirit of the age, changes and continuities, similarities and differences, represents a balance that is the most difficult to achieve, yet it is of crucial importance for our understanding of the nature of history and the dynamics of overall social development.

Keywords: fact, change, constant, theory of history, historical methodology.